

Egedy Gergely

Az (észak)ír határ a Brexit folyamatában

The Border between Ireland and Northern Ireland in the Brexit Process

A tanulmány a meglehetősen bonyolult Brexit-folyamat legnehezebb kérdését, Észak-Írország és az Ír Köztársaság határának az ügyét kívánja közelebbről is megvizsgálni. Az írás először az (észak)ír határ jelentőségének történelmi hátterét vázolja fel, különös tekintettel az Ír-sziget kettéosztására és a brit-ír kapcsolatok alakulására, majd az Európai Uniónak az északír-ír határra vonatkozó elvárásaival és brüsszeli indítványokra adott londoni válaszokkal foglalkozik. A kulcskérdés a „backstop” fogalma, amely az EU megközelítésében azt a követelést foglalja magában, hogy a határ „megkeményedésének” elkerülése érdekében Észak-Írország maradjon a vámunióban és részben az egységes piacon, miközben Nagy-Britannia mindkettőből kilép. A tanulmány hangsúlyozza, hogy London ezt elfogadhatatlannak tartja.

Kulcsszavak: hard Brexit, backstop, unionizmus, Chequers, nagypénteki egyezmény, „vámpartnerség”, „közös szabálygyűjtemény”, „egyesített vámterület”

This study aims to analyse the role of the border between Ireland and Northern Ireland in the Brexit negotiations. The present writer starts with the assumption that this is the most complicated issue in the whole Brexit process. The study first makes an attempt to delineate the historical background, with special emphasis on the partition of the island in 1921. The second part is concerned with the proposals of the European Union concerning the border; these basically aim at the realization of the so-called “backstop” solution which presupposes that Northern Ireland should remain in the customs union (and partly also in the single market) while the UK is leaving both of these institutions. The study emphasizes that London rejects this on principle because this would necessarily entail the economic separation of Northern Ireland.

Keywords: hard Brexit, “backstop”, unionism, Chequers, Good Friday Agreement, customs partnership, common rule book, combined customs territory

Európa jövője nem választható el az Észak-Írország és az Ír Köztársaság között húzódó határétól.

E kijelentés talán túlságosan erősnek, túlzónak tűnik, pedig nem az, ha arra gondolkunk, hogy a Brexit-tárgyalások kimenetele nagymértékben érinti majd a kontinensünket: a legkevesbé sem közömbös, hogy miként tud majd együttműködni az integrációból kiváló Egyesült Királysággal. Ez pedig jelenleg leginkább épp az említett határ kérdésének a rendezésétől függ.

Az Egyesült Királyság és az Európai Unió tárgyalásain fél év alatt egyértelművé vált, hogy a britek kilépésének legnehezebb kérdése az Észak-Írország és az Ír Köztársaság között húzódó határ ügye. Ezzel eleinte csak kevesek számoltak. A 2017 júniusában kezdődött tárgyalásokon jó ideig a Nagy-Britanniában élő EU-s polgárok jogainak, majd pedig a „válási összegnek”, vagyis az EU-val szembeni brit tartozásnak a kérdése állt a figyelem középpontjában. 2017 decemberére azonban kiderült, hogy míg ezekben, ha jelentékeny kompromisszumokkal is, meg lehet állapodni, az Ír-szigetet kettéosztó határ szabad átjárhatóságának változatlan biztosítása jóval nehezebb. Az Európai Bizottság viszont e kérdést is, a fentebb említett kettővel együtt, olyan alapfeltételnek tekintette, amelyek rendezése nélkül a Brexit-tárgyalások nem léphettek a második szakaszukba, vagyis abba, amely London és Brüsszel jövőbeni kapcsolatait volt hivatva rendezni. Az unió 2017 december közepén tartott csúcsertekezlete gyakorlatilag mégis úgy engedte tovább a tárgyalásokat, hogy az (észak)ír határ dilemmájának a megoldását lényegében elodázta. (European Parliament, Think Tank, 2017) Miért? Mindenekelőtt azért, mert e döntés alternatívája a teljes kudarc, a tárgyalások megszakadása lett volna, ami egyik félnek sem állt az érdekében.

De pontosan miről is van szó, miért is bizonyul(t) oly nehéznek e dilemma? A „*hard Brexit*”, vagyis a „kemény Brexit” stratégiája, amelyet Theresa May 2016 júliusában alakított kormánya szinte kezdettől fogva felkarolt, azt a szándékot foglalta magában, hogy a britek az unió egységes piacából és a vámunióból egyaránt kilépnek. (Egedy, 2016:6–13.; Egedy–Gálik, 2017) Ez pedig óhatatlanul az Észak-Írország és Írország közötti, 500 kilométeres határszakaszt az unió és Nagy-Britannia (egyetlen) szárazföldi határává tenné, amely ettől fogva már nem lenne szabadon átjárható. Megszűnne tehát a személyek és javak korlátozatlan áramlása, amelyet a két állam uniós tagsága lehetővé tett. De még ennél is többről van szó, nemcsak kereskedelempolitikai dilemmákról. Az Ír-sziget drámai fordulatokban nem szűkölködő történelmének kontextusában a határ újolagos megjelenése nem pusztán komoly gazdasági kockázatokkal járna, hanem előre még csak nem is kalkulálható politikai következményekhez vezetne. A határ fogalmáról gondolkodva Böröcz József joggal emeli ki, hogy a határ kétféle intézményi logikát kapcsol össze: egyfelől „hídszerű társadalmi intézmény”, amely egységet teremt „az állami szuverenitás által létrehozott szétszakítottságban”, másrészt viszont „párhuzamosan és sorosan elrendezett ajtók rendszereként” arra szolgál, hogy „darabokra szedje” ezt az egységet. A kapcsolódás és a kizárás logikája tehát egyszerre jelenik meg benne. (Böröcz, 2002:134–135.; Halász, 2018:123–126.) E két funkció váltakozása jól megfigyelhető az Ír-szigetet kettészelő határ történetében is.¹

¹ Talán nem érdektelen megjegyezni, hogy Észak-Írország 1,8 milliós népessége az Ír-sziget össznépségének a 28%-át alkotja, de az Egyesült Királyság népességének csak 3%-át.

A gyökerek: az Ír-sziget kettéosztása

E határ szerepének a megértéséhez vissza kell nyúlnunk a brit-ír kapcsolatok viharos múltjához, és különösen a 20. század első negyedéhez, a sziget politikai kettéosztásához. Emlékeztetes, hogy Írországot 1800-ban olvasztották be formálisan is az Egyesült Királyságba (*Acts of Union, 1800*), és a számára belső önkormányzatot indítványozó „home rule” törvényjavaslatok, amelyeket a neves liberális miniszterelnök, William Gladstone terjesztett be a 19. század utolsó negyedében (1886; 1893), elbuktak az „unionisták” merev ellenállásán. (Az „unionizmus” politikai doktrínája a brit állam és birodalom megbonthatatlan egységét vallotta, és nemcsak a konzervatívok, hanem a liberálisok egy számottevő része is ezt a felfogást képviselte.) (Egedy, 2007:104–105.) Az „írkérdés” azonban ezután sem került le a brit politika napirendjéről, és míg a 19. században az uralkodó helyzetben levő, ám az ír földön kisebbséget alkotó protestánsok hallani sem akartak a sziget politikai megosztásáról, a 20. század elejére radikálisan megváltozott az álláspontjuk. A markánsan megerősödött ír nemzeti mozgalom hatására ugyanis éppen ők vetették fel, hogy válasszák el a zömmel általuk lakott hat északír grófságot a katolikus többségű déli megyéktől. A katolikus írek, valamint a skót és angol bevándorlók leszármazottaiból álló protestánsok viszonya az első világháború előtti évekre olyannyira kiéleződött, hogy az 1912-ben beterjesztett harmadik „home rule” törvényjavaslat nyomán a szigeten már valóságos polgárháború veszélye fenyegetett. E helyzetben a katolikusok körében a brit uralommal radikálisan szakítani akaró, Arthur Griffith által 1905-ben alapított Sinn Fein („Mi magunk”) párt vált a legnépszerűbbé. Az első világháború alatt, 1916 húsvétján az ír nemzeti mozgalom egyik titkos csoportja, az „Ír Köztársasági Testvériség” – német segítség ígéretével – felkelést robbantott ki Dublinban. A rosszul előkészített akció nem kapott tömegtámogatást, és a brit hatóságok három nap alatt levertek, vezetőinek statáriális úton történő kivégzése viszont ismét felfűtötte az írek angolgűlöletét. (Apáti, 2000:51–55.)

Az 1918 decemberében tartott parlamenti választásokon az Írországnak járó 105 mandátumból a katolikus déli megyékben a Sinn Fein már 76 képviselői helyet szerzett, míg a korábban befolyásos, mérsékelt Ír Nemzeti Párt jelentéktelenné zsugorodott. (26 mandátum a hat protestáns grófságnak járt.) (Taylor, 1976:127–128.) A Sinn Fein képviselői azonban már nem foglalták el a helyüket a londoni törvényhozásban, hanem Dublinban megalakították a külön ír parlamentet, s innentől fogva a szigeten kettős hatalom alakult ki. A mozgalom élére a húsvéti felkelés egyetlen túlélő vezetője, Eamon de Valera állt, Michael Collins pedig 1919-ben megszervezte a fegyveres harcot is vállaló Ír Köztársasági Hadsereget (IRA).

A brit kormányfő, Lloyd George belátta, hogy lépésenként kerülni kell, és 1920 decemberében elfogadtatta az „Írország kormányzásáról” szóló törvényt (*Government of Ireland Act*), amely kettéosztotta az ír szigetet. (*Government of Ireland Act, 1920*) A katolikus Dél huszonhat megyéje és a hat északír grófság külön-külön kapott jogot az önkormányzatra, mindegyik saját parlamenttel. Míg tehát korábban az ír nemzeti mozgalom követelt önkormányzatot, a világháború utáni új helyzetben a protestáns kisebbség ragaszkodott a sziget megosztásához, abból indulva ki, hogy különben a katolikus többség uralma alá kerül, és elveszíti a brit uralom alatt élvezett privilégiumait. Ez magyarázza, hogy az 1920-as törvényt a protestáns megyék számukra kedvezőnek

ítélték s így el is fogadták: 1921 júniusában V. György király megnyitotta a belfasti parlament első ülését. (Bardon, 2007) A katolikus Írország viszont nem kívánt belenyugodni a sziget kettéosztásába, s emellett kevésnek is tartotta a felkínált domíniumi státuszt, amely megőrizte a Birodalomtól való függést. De Valera és hívei köztársaságot, vagyis teljes elszakadást akartak, Lloyd George viszont jelezte, hogy ennél többre nem számíthatnak. Az erőviszonyokat realisztikusan érzékelve 1921 decemberében Arthur Griffith és Michael Collins elfogadta London ajánlatát, és az általuk aláírt egyezmény (*Anglo-Irish Treaty*) alapján megszületett (domíniumi státusszal) az Ír Szabad Állam (*Irish Free State*). Ezt a dublini „*Dail*”, a nemzetgyűlés is elfogadta, a radikálisok azonban, De Valerával az élükön, kevesellték, s Írországban ismét polgárháború tört ki, ezúttal az egykori harcostársak között.² Ez azonban mit sem változtatott azon, hogy a határ megszilárdult, és a sziget két része politikai tekintetben eltávolodott egymástól. Joggal jegyzi meg Katy Hayward, a belfasti Queen’s University neves kutatója, hogy az identitás észak-írországi formái szorosan összefüggtek a határ legitimitásáról alkotott elképzelésekkel. (Hayward, 2017; Koller, 2006) 1937-ben az ír törvényhozás, amelyet akkor már Eamon de Valera pártja, a polgárháború után a Sinn Feinből 1926-ban kivált Fianna Fáil uralt, új alkotmányt fogadtatott el, és ez kimondta, hogy az állam élén a jövőben nem a brit uralkodó, hanem egy választott elnök áll. A távolodás további lépését jelentette, hogy 1949-ben Írország kilépett a Brit Nemzetközösségből, és hivatalosan is felvette az Ír Köztársaság elnevezést.

Az Írország kettéosztását kimondó törvény a két országrész közötti kapcsolatok koordinálására előírányzott egy úgynevezett Ír Nemzeti Tanácsot (*Council of Ireland*), ez azonban papíron maradt. A gyakorlati szükségletek viszont több tekintetben is felülírták a politikai ellentéteket, és így már 1923-ban megalakították a „*Közös utazási területet*” (*Common Travel Area*, rövidítve CTA), amely szabad belépést biztosított egymás területére az Egyesült Királyság (beleértve Észak-Írországot) és az Ír Szabad Állam polgárainak. Ez valójában egy informális megállapodáson nyugodott, a *status quo* folytatásának a szándékával, és ennek alapján az Egyesült Királyság a bevándorlás szabályozása szempontjából továbbra is úgy tekintett az Ír Szabad Államra, mintha az a saját területe lenne. 1925-ben London és Dublin megegyezett, hogy kölcsönösen elfogadják egymás bevándorlási szabályait. Aki tehát belépett az egyik ország területére, az, néhány kivételes esettől eltekintve, akadálytalanul átmehetett a másikéba is. Ez a gyakorlat a második világháború kitöréséig érvényesült, amikor a brit kormányzat az utazási korlátozások bevezetésével felfüggesztette a határ szabad átjárhatóságát.³ (Amit persze jól magyaráz, hogy a világháborúban az ír állam semlegesnek nyilvánította magát, és a kikötőit is lezárta a brit hadiflotta előtt.) 1952-re teljesen helyreállították a *Közös Utazási Területet*, de Dublinnak *de facto* alkalmazkodnia kellett a brit bevándorlási szabályozáshoz. Egyértelműen javította a két ország közötti viszonyt az a körülmény, hogy 1973-ban mindketten csatlakoztak az Európai Közösséghez – ez a határ összekötő funkcióját erősítette. Az egységes piac (*Single Market*) bevezetése 1993-ban jelentős lökést

² E felettébb sajátos helyzet háttéréhez, a világhírű ír költő és közeleti személyiség, W. Butler Yeats szemszögéből. (Kószeghy, 2014:87–105.)

³ Ez még Észak-Írország lakosait is sújtotta, mert az ellenőrzést a kisebbik és a nagyobbik sziget közötti összes utazásra kiterjesztették.

adott a határon átlépő kereskedelmi forgalom bővítéséhez. A közös uniós tagság szilárd intézményi keretet adott az együttműködésnek.⁴

A vallásközösségi konfliktus fellángolása

Az északír-ír kapcsolatok történetében ugyanakkor komoly teherterelt eredményezett a „Troubles”, vagyis a „bajok” periódusa; ez lényegében az 1960-as évek végétől az 1998-as nagypénteki egyezményig terjedő három évtizedet ölelte fel, amely során Észak-Írországból drámaian kiéleződtek a vallásközösségi ellentétek. (Coogan, 2002) A konfliktusban mindkét fél részéről a radikális-szélsőséges csoportok jutottak kulcs szerephez: így katolikus-republikánus oldalról az IRA „ideiglenes” szárnya, („Provisional IRA”), protestáns oldalról pedig az olyan paramilitáris szervezetek, mint az *Ulster Defence Association* vagy az *Ulster Volunteer Force*. Belfast és Londonderry gyakorta csataterévé változott, s az ismétlődő összecsapások féken tartására a brit hadsereg egységeit is bevetették. Még a határvonalra telepített brit határőrizeti posztok is az IRA támadásainak a célpontjaivá váltak.

A feszültség oldásának a szándékával született meg 1985-ben a hillsborough-i egyezmény, amelyet Margaret Thatcher brit miniszterelnök és ír kollégája, Garret FitzGerald írt alá. London véleménynyilvánítási jogot adott Dublinnak az északír ügyeket illetően, az utóbbi viszont elismerte, hogy a szigetet kizárólag a hat északír grófság polgárainak a beleegyezésével lehet egyesíteni. (Gov. UK, 1985) Lényegében hasonlóan foglalt állást 1993-ban John Major brit és Albert Reynolds ír kormányfő is a „Downing Street-i Nyilatkozatban”. (Gov. UK, 1993) Ennek ugyanaz volt a gyenge pontja, mint a hillsborough-i egyezménynek: a kormányközi kapcsolatokat állította előtérbe, és a helyi tényezőket csekély figyelemben részesítette. A deklaráció ráadásul ismét olyan aggályokat keltett Észak-Írország protestánsaiban, hogy London esetleg cserben akarja őket hagyni, holott erről szó sem volt – az északír politikát sohasem lehetett tisztán racionális alapokon megérteni.

Az északír válság rendezése érdekében 1994–1995-től Bill Clinton amerikai elnök is fellépett; ebben természetesen nagy szerepe volt az USA-ban élő írek lobbijának. A döntő fordulatot azonban az 1997-ben hatalomra került Tony Blair munkáspárti kormánya hozta meg, amelynek végre sikerült minden érdekeltet tárgyalóasztalhoz ültetnie, és 1998-ra így megszületett a régóta várt politikai kiegyezésnek tekinthető úgynevezett „nagypénteki egyezmény” (*Good Friday Agreement*).⁵ (BBC History, 1998) Ez a két közösség kompromisszumára, az ír katolikus nemzeti törekvés és a protestáns unio-nizmus összeegyeztetésére alapozta Észak-Írország önkormányzatát, és legnagyobb újdonsága a hatalommegosztás rendszerének a kialakítása volt, amely a katolikusokat is bevonta az országgrész irányításába. Az új, 108 fős belfasti törvényhozás, amelyet a szék-helyéül szolgáló palota nevére Stormontként emelgetnek, számos kompetenciát átvett

⁴ Az EU által kínált intézményi keret bővüléséhez: Arató-Koller, 2015. A brit-ír viszony javulását látványosan tükrözte, hogy 2011 májusában II. Erzsébet hivatalos látogatást tett Dublinban – ez volt az első brit államfői látogatás Írországból 1921 óta.

⁵ Az egyezményt 1998. április 10-én írták alá; háttéréhez és értékeléséhez lásd: Marr, 2008:521–523.

a westminsteri parlamenttől, és kialakította a „párhuzamos beleegyezés” intézményét, amely megkövetelte, hogy mindkét vallásközösségi tábor képviselőinek a (jelenlevő) többsége elfogadja a döntéseket.⁶ A hatalommegosztás jegyében arányos választási rendszert vezettek be – eltérően tehát az országostól, amely továbbra is az egyszemélyes választókerületre épült. Az arányosság követelményét a kormányzat összetételében is érvényesítették: a vezetők és helyetteseik nem jöhettek ugyanabból a közösségből. Így az „első miniszter”, vagyis a (helyi) miniszterelnök posztját a legerősebb politikai tábort alkotó unionisták tölthették be, a helyettesét viszont a Sinn Fein adhatta. (A Demokratikus Unionista Párt elnöke, az unionisták „ikonikus” figurája, a hírhedten katolikusellenes Ian Paisley tiszteletes nem volt hajlandó részt venni a nagypénteki tárgyalásokon, de 2007-ben kiegyezett a Sinn Fein-t vezető Gerry Adamsszel, belépett a koalíciós kormányzatba, és 2008-ig ő volt az „első miniszter”.) (Graham, 2017) Jelenleg Észak-Írországból csaknem két éve nem működik a kormányzat, miután a DUP és a Sinn Fein közötti korábbi együttműködés 2017 januárjában megszakadt egy korrupciós botrány miatt.

A sziget jövőjét illetően az 1998-as egyezmény kimondta, hogy ha Észak-Írország az Ír Köztársasághoz való csatlakozás mellett dönt, akkor azt Londonnak és Dublinnak egyaránt tudomásul kell vennie. Írország ezzel párhuzamosan módosította az 1937-es alkotmányának azon két cikkelyét, amely a hat északi grófságra támasztott igényére vonatkozott, beemelve, hogy kizárólag az érintettek többségének a hozzájárulásával kerülhet sor a sziget újraegyesítésére.⁷ Ugyan nem szándékoltan, de e folyamatot állította meg a 2016-os Brexit-referendum, amely ismét kiélezte az unionizmus és az ír nemzeti törekvések ellentétét, felszítva az egészen sosem kialudt tüzet. Észak-Írországból a népesség 56%-a voksolt a maradás, és csak 44% a kiválás mellett; de a protestáns unionisták nagyobbik része a Brexit, a katolikusok döntő többsége pedig a maradás mellett állt ki. (BBC News, 2016) S nem véletlen, hogy 2016 óta ebben az ország részben nőtt meg a legnagyobb arányban a Brexitet elutasítók tábora – egy közvéleménykutatás szerint 69%-ra.

A „kemény Brexit” és a nagypénteki egyezmény

Mint fentebb már említettük, az Európai Unió az Egyesült Királysággal 2017 júniusában megkezdett kilépési tárgyalásokon egyértelművé tette, hogy Észak-Írország és Írország határának a szabad átjárhatóságát olyan jelentőségű kérdésnek tekinti, amelynek a megoldása nélkül tárgyalni sem hajlandó a továbbiakról. A helyzet paradoxona, hogy elviekben London, Belfast és Dublin egyaránt arra az álláspontra helyezkedett, hogy mindenfajta fizikai határellenőrzést, vagyis a határ „megkeményítését” el kell kerülni. Úgy megszüntetni azonban a határellenőrzést, hogy az Egyesült Királyság kívül áll az EU vámunióján, az Ír Köztársaság pedig annak részese, gyakorlatilag megoldhatatlan feladványnak tűnt – és tulajdonképpen mindmáig az is maradt.

⁶ „[P]arallel consent, i.e. a majority of those members present and voting, including a majority of the unionist and nationalist designations, present and voting.” (BBC History, 1998)

⁷ Az 1937-es változat 2. és 3. cikkelye a sziget egészét ír „nemzeti területnek” nyilvánította.

2017 szeptemberében tartott firenzei beszédében Theresa May brit miniszterelnök megismételte, hogy semmilyen fizikai infrastruktúrát nem kíván az északír–ír határon emelni, Michel Barnier, az EU „főtárgyalója” viszont elengedhetetlennek nevezte a vámvizsgálatok megtartását, ha Nagy-Britannia elhagyja a vámuniót. (Campbell, 2017) E konstellációban merült fel az úgynevezett „backstop” megoldás ötlete, amely szerint amíg Nagy-Britannia és az EU nem rendezi véglegesen gazdasági kapcsolatait, addig – ha más megoldás nem lehetséges, átmeneti jelleggel – Észak-Írországból az uniós vámszabályozás maradna érvényben. Ennek a megoldásnak tehát egyfajta „biztonsági háló” funkcióját szánták, arra az esetre, ha más módon nem sikerülne biztosítani a határ zavartalan átjárhatóságát. A 2017. december 4-re előterjesztett, szakértők által kidolgozott megállapodási tervezetben már szerepelt ez a javaslat, igaz, csak meglehetősen kidolgozatlan, több részletkérdést is homályban hagyó formában. Ezt a dokumentumot Jean Claude Juncker, az Európai Bizottság elnöke és a brit kormányfő csaknem alá is írta Brüsszelben, amikor a May-kabinetnek külső parlamenti támogatást nyújtó északír Demokratikus Unió Párt (a továbbiakban: DUP) vezetője, Arlene Foster felháborodottan közbeszólt: hallani sem akar a határkérdés olyan rendezéséről, amely szerint Észak-Írországra az Egyesült Királyság kilépése után akárcsak átmenetileg is vonatkoznának az EU vámuniójának a szabályai. (BBC News, 2017)⁸

A tárgyalások teljes megszakadása azonban egyik félnek sem állt az érdekében, így december 8-ra egy módosított tervezet készült – ez igyekezett a lehető legnagyobb mozgásteret biztosítani az (észak)ír határ ügyében. Egészen pontosan az úgynevezett „Közös Jelentés” (*Joint Report*) három lehetséges opciót vázolt fel. (European Commission, 2017)

Az első értelmében a határkérdést egy (későbbi) kereskedelmi egyezmény révén oldja majd meg az Egyesült Királyság és az EU. Ha ez nem sikerül, akkor különleges technikai megoldásokat vesznek igénybe a határellenőrzés elkerülésére, és csak abban az esetben veszik elő az úgynevezett „backstop” megoldást, ha ez utóbbi sem bizonyul járhatónak; ennek alapján Nagy-Britannia vállalja, hogy saját vámszabályait az EU szabályozásához igazítja. A *Joint Report* 49. paragrafusából azonban nem derül ki egyértelműen, hogy ez az „igazodás” az Egyesült Királyság egészére vagy csak Észak-Írországra vonatkozna. (Érdemes az eredeti fogalmazást idézni: „Az Egyesült Királyság maximálisan igazodni fog a belső piac és a vámunió azon szabályaihoz, amelyek, jelenleg vagy a jövőben, fenntartják az Észak és a Dél közötti együttműködést, a sziget egészére kiterjedően és megvédve az 1998-as egyezményt.”) (European Commission, 2017) Ez tehát konkrét ígéretet jelentett a „kemény határ” elkerülésére, az unionista-konzervatív aggályokra tekintettel viszont az 50. paragrafus azt is leszögezte: az Egyesült Királyságon belül nem lesznek kereskedelmi határok. Hacsak nem az Egyesült Királyság egészére vonatkozik a „backstop”, a két cél között nyilvánvaló ellentmondás feszül. Természetesen joggal utal arra Hayward, hogy egyidejűleg többféle változata is elképzelhető a határoknak, vagyis egy határ lehet kemény biztonsági szempontból, miközben puha kereskedelempolitikai szempontból – a dokumentum azonban e lehetőségek kihasználására nem tér ki. (Hayward, 2017)

Kijelenthető tehát, hogy bár az unió állam- és kormányfőinek 2017. december 14–15-i csúcscrtekezlete elfogadta a tárgyalások első szakaszát lezáró megállapodást,

⁸ Foster azt állította, hogy a tervezet szövegét csak 4-én látta először.

amely az (észak)ír határ ügyére is kiterjedt, ez utóbbi tekintetében semmilyen érdemi előrelépés nem történt. Brüsszel Londontól várt kompromisszumokat, és folyamatosan sürgette, hogy az valamilyen végleges – és persze az elvárásainak megfelelő – javaslattal álljon elő. 2018. február 28-án, a kilépési tárgyalások második szakaszának a megkezdése után az Európai Bizottság közzétette az Egyesült Királyság kiválásáról szóló egyezmény általa javasolt szövegváltozatát (*Draft Withdrawal Agreement*). Észak-Írországra a dokumentumban egy külön kiegészítést találunk, amely sürgette, hogy egy „közös szabályozási térséget” (*Common Regulatory Area*) hozzanak létre az Ír-sziget egészén. Észak-Írország területét eszerint az EU vámterületének kellene tekinteni.⁹ (European Commission, 2018) Ez tehát a 2017 decemberében még függőben hagyott kérdést, az EU-vámszabályozáshoz való igazodást úgy oldotta meg, hogy Észak-Írországra szűkítette, és konkretizálta az EU-val közös vámterületet. (Skoutaris, 2018)

A javaslatot Londonban valósággal hadüzenetként értékelték, és nem is kell azon csodálkoznunk, hogy miért. Az EU tervezete ugyanis egy éles határt húzna Nagy-Britannián belül, valahol az Ír-tengeren, ami nyilvánvalóan nem fogadható el egy olyan kormány számára, amely felelősséget érez a királyság egységéért. Nincs olyan brit miniszterelnök, aki ilyet valaha is elfogadna – hangsúlyozta May a parlamentben. (BBC News, 2018a) A brit kormány a „backstop” megoldás esetleges alkalmazását, („ha minden kötél szakad”), lényegében úgy képzelte el, hogy az EU kereskedelmi szabályozásához történő alkalmazkodást az Egyesült Királyság egésze vállalja, átmenetileg, amíg nincs jobb megoldás.

2018. március 2-án, a londoni Mansion House-ban a Brexitről tartott beszédében May természetesen kitért Észak-Írországra is, kijelentve: „Mi nem tesszük keménynyé a határt, s ha az EU erre mégis rákényszeríti Írországot, az nem a mi döntésünk.”¹⁰ De ennél többet is mondott, két indítványt megfogalmazva. Az egyik az úgynevezett „vámpartnerség” (*customs partnership*) ötlete volt, amelynek alapján a britek szednék be az EU-n kívülről érkező import után a vámokat, az EU javára, a hatályos uniós vámtételek alapján. A másik elképzelés a modern technológia eszközeire építette volna a határ-ellenőrzés minimalizálását.¹¹

Március 19-én az Egyesült Királyság és az EU képviselői aláírtak egy úgynevezett „részleges egyezményt”, amely azt rögzítette, hogy addig miben állapodtak meg és miben nem. Észak-Írországról kevés véglegesen lezárt kérdést találunk a szövegben, a britek részéről az a kissé homályos ígéret szerepel, hogy a 2017. decemberi „*Joint Report*”-ban körvonalazott opciók közül a harmadikat, a „backstop” megoldás valamilyen formáját alkalmazzák majd addig, amíg mást, jobbat nem találnak a fizikai határ-ellenőrzés elkerülésére. (European Commission, 2018:107–115.)¹² Hogy ez az egész Egyesült Királyságra vonatkozna-e, vagy csak Észak-Írországra, igazából nem lett tisztázva.

⁹ A „Protocol on Ireland/Northern Ireland” (98–103.) III. fejezete javasolja a Közös Szabályozási Térség (Common Regulatory Area) létesítését („the territory of Northern Ireland shall be considered to be part of the customs territory of the Union”). 100.

¹⁰ A beszéd teljes szövege: Gov. UK, 2018a.

¹¹ Tegyük hozzá: ezek az elképzelések, nyers formában, már a 2017. decemberi *Joint Report*ban megjelentek.

¹² Elfogadták a Közös Utazási Terület fenntartásának közös szándékát.

Angela Merkel német kancellár eközben demonstratívan kijelentette: Berlin maradtalanul támogatja Dublint abban a törekvésében, hogy ne álljon vissza a „kemény határ” a sziget két része között. (The Telegraph, 2018) Leo Varadkar ír miniszterelnök pedig határozottan követelte, hogy a – brit elképzelésekkel ellentétben – a „backstop” megoldásnak ne legyen időbeli határa. Erős nemzetközi nyomás nehezedett tehát Londonra, de a tárgyalásokon áprilisban és májusban sem mutatkozott előrelépés az (észak)ír határt illetően. A konzervatívok EU-ellenes csoportja élesen támadta a May által felkarolt, s Philip Hammond pénzügyminiszter által is támogatott „vámpartnerségi” elképzelést, amelytől az utóbbiak a határ dilemmájának a megoldását remélték. Boris Johnson külügyminiszter, a „kemény Brexit” egyik fő szószólója a *Daily Mail*nek egyenesen azt nyilatkozta május elején, hogy a vámpartnerség „örült rendszert” alakítana ki, amely meghíúsítaná a Brexitre szavazó többség azon óhaját, hogy az ország végre „visszavegye az ellenőrzést” saját ügyei felett. (Merrick, 2018)

A chequersi javaslat

A fentiekből is kitűnik, hogy a brit kormányzatot roppant nehéz kihívás elé állította az (észak)írországi határ problémája, és bár az EU elvárta, hogy ezt 2018 júniusára, az uniós állam- és kormányfők csúcstalálkozójára rendezze, e tanácskozásnak azt kellett megállapítania, hogy érdemi előrelépés nem történt. (European Council, 2018) Donald Tusk, az Európai Tanács elnöke határozottan felszólította Londont, hogy az újabb, októberi csúcstalálkozóig tegyen olyan javaslatot, amely eleget tesz az uniós elvárásoknak – vagyis oly módon biztosítja a határ szabad átjárhatóságát, hogy a „backstop”-ot Észak-Írországra korlátozza. Ennek fényében, egy „végső” javaslat kidolgozásának a céljából hívta össze May kormányának tagjait a nyári rezidenciájára, Chequers-be július 6-ra. E tanulmányban nem kívánunk a maratoni hosszúságú kormányülésen elfogadott javaslatcsomag részleteibe belebonyolódni. Az Észak-Írországot (és persze miatta az egész Egyesült Királyságot) érintő indítvány lényege az, hogy egy „kombinált vámtérség” (*combined customs territory*) kialakítását javasolta a szigetország és az EU között, azzal érvelve, hogy ez szükségtelenné tenné az (észak)ír határ ellenőrzését. Ehhez kapcsolódóan egy olyan szabadkereskedelmi egyezményt indítványozott, amely az iparcikkekre és a mezőgazdasági árukra vonatkozna, egy „közös szabálygyűjtemény” (*common rule book*) alapján, a szolgáltatásokra azonban nem. (Gov. UK, 2018b; Walker, 2018) „Papíron” tehát a Chequers-ben kidolgozott javaslat megoldhatja az (észak)ír határ kérdését, az áruknak a határ egyetlen pontján sem kell(ene) megállniuk, az EU azon követelésének viszont nem tesz eleget, hogy egyértelműen kimondja: szükség esetén Észak-Írországot mindenképp benntartja az EU vámuniójában. A javaslat szinte azonnal a belpolitikai viták keresztüzébe került, mivel a benne foglalt engedményeket a kemény Brexit hívei túl soknak, ellenfelei pedig túl kevésnek találták.

Észak-Írországgal kapcsolatos álláspontját May 2018. július 20-án egy nagy ívű beszédben foglalta össze Belfastban.¹³ Ebben igen határozottan elutasította a „backstop”-nak az EU által követelt változatát, vagyis azt, hogy Észak-Írország *de facto*

¹³ A beszéd teljes egészében olvasható a brit kormányzat honlapján: Gov. UK, 2018c.

továbbra is maradjon bent a vámunióban, és ezzel gazdasági tekintetben szakadjon el az Egyesült Királyságtól, azon belül emelve vámhatárt. Azzal az abszurd következménnyel járna ez, fejtette ki, hogy Észak-Írországot a nemzetközi kereskedelmi tárgyalásokban és a WTO-ban az Európai Bizottság képviselné, nem pedig a saját nemzeti kormánya! Egy ilyen megoldás a nagypénteki egyezmény szellemével is ellentétben állna – állította, hozzátéve, hogy most már az EU-nak kellene alternatív javaslatot előterjesztenie. May megismételte ugyanakkor azt is, hogy London sohasem fogadná el az északír–ír határ ellenőrzésének a visszaállítását sem, hiszen „az akadálytalan határ a Belfasti Egyezmény egyik alapköve”. Jó megoldásként – aligha meglepő módon – a chequersi javaslatcsomagot kidolgozó fehér könyvet nevezte meg, amely szerinte egyszerre biztosítja azt, hogy ne legyen „kemény határ”, és Észak-Írország se váljon külön gazdaságilag az Egyesült Királyságtól. A Brexit ügyében természetesen Dublint támogató Sinn Fein vezetője, Mary McDonald azonnal jelezte, hogy May állásfoglalását „provokatívnak” tartja, mert ki akar táncolni a „backstop” mögül. (Finn, 2018) Simon Coveney ír külügyminiszter július 25-én a BBC-nek adott nyilatkozatában úgy foglalt állást, hogy az Egyesült Királyság „nem engedheti meg magának”, hogy 2019. március végén egyezmény nélkül szűnjön meg a tagsága az EU-ban, hozzáfűzve: Dublin szükség esetén támogatná a kilépési tárgyalások meghosszabbítását.

Eközben a londoni parlament gondoskodott arról, hogy a miniszterelnöknek – nem mintha ilyen szándéka lett volna – módja se legyen Észak-Írországot bent „felejtetni” az EU vámuniójában. 2018. július 17-én az Alsóház – a DUP és a „kemény Brexit”-et támogató tábor nyomására – a vámügy törvényi szabályozásának olyan módosítását fogadta el (*New Clause 37*), amely megtiltotta, hogy gazdasági határ létesüljön Észak-Írország és az Egyesült Királyság többi része között. Ez, értelemszerűen, alapjaiban ellenkezik azzal a koncepcióval, amelyet az EU által készített megállapodási tervezet képvisel, tehát nyíltan konfrontálódik Brüsszellel. (BBC News, 2018b)¹⁴

Augusztus 31-én, Michel Barnier EU-s „főtárgyaló” – az Európai Bíróság kompetenciájával kapcsolatos ügyek mellett – a Brexit-tárgyalások fő akadályának továbbra is az (észak)ír határ kérdését jelölte meg, miután találkozott Dominic Raabbal, David Davis Brexit-ügyi miniszter utódjával. (Davis a chequersi egyezménnyel való elégedetlensége miatt mondott le.) (BBC News, 2018c) A helyzet tehát az, hogy bár Nagy-Britannia és az Európai Unió egyaránt azon a véleményen van, hogy mindenképpen el kell kerülni a „kemény” határt az Ír-szigeten, nem tudnak ennek a módjában meg egyezni. Mindeközben a határátkelőpontok közül (összesen 275 van belőlük) egyre többenél jelennek meg azok a kis sárga plakátok, amelyeken a határ két oldalán lakók tiltakoznak a határ visszatérése ellen. És a határ déli oldalán talán még jobban tartanak a Brexit következményeitől, mint az északin – jegyezte meg Hayward budapesti előadásán.¹⁵

¹⁴ 305 szavazattal 302 ellenében azt is megszavazták, hogy a brit kormány nem szedhet vámot az EU javára, hacsak az EU ezt nem viszonozza. A kormány szerint mindez nem ellenkezik a fehér könyvvel. Franklin Dehousse, az Európai Bíróság egyik korábbi tagja felvetett egy kompromisszumot: az EU-nak ki kellene terjesztenie a „backstop”-ot az Egyesült Királyság egészére, de ezért feltételeket szabna, nevezetesen azt, hogy a szigetország továbbra is fizessen be a közös uniós kasszába, és biztosítsa az EU-s polgárok legalább részleges szabad munkavállalását. E javaslatához lásd: Campbell, 2018.

¹⁵ Katy Hayward előadása a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen 2018. március 28-án.

Befejezés helyett

E tanulmányt a szerző szeptember végén fejezte be; jelenleg tehát még nyilvánvalóan nem beszélhetünk lezárt folyamatról, ám annyi biztosan állítható, hogy ha valamelyik fél nem enged az (észak)ír határ kérdésében, nem lesz Brexit-megállapodás. May ezért a nyár folyamán erőfeszítéseket tett a tagállamok vezetőinek „megpuhítására” – azzal a céllal, hogy azok gyakoroljanak nyomást a meglehetősen merev Bizottságra. A 2018. szeptember 20–21-én tartott informális salzburgi EU-csúcs azonban eredménytelenül zárult a Brexit ügyében, pontot téve a britek nyári reményeire, és keserű csalódást keltve Mayben és támogatóiban. (BBC News, 2018d) (Pedig Michel Barnier a tanácskozás előestéjén tett egy apró gesztust, kijelentette: az unió „kész javítani” („*ready to improve*”) az észak(ír) határra vonatkozó indítványán. Jelezte, hogy az áruk ellenőrzése akár a határtól távolabb is megtörténhetne. May és a DUP válasza egybehangzó volt: ha az ellenőrzés beljebb történik, az ugyanúgy korlátozza a kereskedelmi forgalom zavartalanságát.) Tusk egyértelműen leszögezte, hogy a határkérdés rendezésére kidolgozott chequersi kompromisszum „nem fog működni.”) (BBC News, 2018e)

A kézirat lezárását követően, október közepén olyan hírek szivárogtak ki Brüsszelből, hogy EU esetleg hajlandó mérlegelni a „*backstop*”-nak, e sajátos „biztosítási politikának” az Egyesült Királyság egészére történő kiterjesztését, de arról a brit igényről, hogy ennek szabjanak határidőt, az EU vezetői hallani sem akartak. A kemény Brexit hívei viszont, akik tartanak attól, hogy hazájuk esetleg végleg „bent ragadhat” a vámunióban, lázadásal fenyegették meg Mayt, ha további engedményeket tenne Észak-Írország ügyében. A DUP kilátásba helyezte, hogy ebben az esetben megvonja a támogatását a kormánytól és nem szavazza meg a költségvetést. A skóciai konzervatívok vezetői ugyancsak kiálltak amellett, hogy Észak-Írországot nem kezelhetik a többi országrészről eltérően – attól félve, hogy ez csak erősítené a Skót Nemzeti Párt szeparatista törekvéseit. Az SNP köreiben pedig amiatt aggódnak, hogy Észak-Írország aránytalan gazdasági előnyökhöz jut, ha bent marad az EU vámuniójában.

Mindennek a fényében nyilvánvaló, hogy a nézeteltérések csak látszólag összpontosulnak a technikai kérdésekre – a holtpontról kimozdító kompromisszumok kizárólag az elvek szintjén képzelhetők el. S ha ilyenekre nem kerül sor, az Egyesült Királyság – a politikai sajtó kedvelt kifejezésével – „kizuhan” az unióból, anélkül, hogy bármiféle egyezményt tudott volna kötni Brüsszellel („*No-deal Brexit*”). S az uniós vezetők legutóbbi nyilatkozatainak a fényében ezzel az eshetőséggel nagyon is számolni kell – nincs ok az optimizmusra, jelentette ki az október 17-én kezdődő EU-csúcs előestéjén Tusk. (BBC News, 2018f) A „kizuhanás” Észak-Írországot érintő következményeit jelenleg még körvonalazni sem tudjuk, de alapos okkal feltételezhető, hogy a vallásközösségi ellentéteket ismét kiélezné.¹⁶ Egy effajta kimenetel – London részéről a legkevésbé sem szándékolt hatásként – még a sziget egyesítésének az esélyét is megnövelheti,

¹⁶ Így vélekedik David Trimble, Észak-Írország korábbi „első minisztere” is. Lásd: Watson, 2018.

hiszen a Sinn Fein, kihasználva a Brexit keltette bizonytalanságot, referendumot harcolhat ki az egyesülésről, az EU-párti protestáns szavazók egy részét is megnyerve.¹⁷

Elmondható tehát, figyelembe véve Észak-Írország belső megosztottságát és Skócia kiválási törekvéseit, hogy a Brexit körüli csata egyre inkább összefonódik a brit állam egységének, Anglia, Skócia, Wales és Észak-Írország uniójának a kérdésével. (McCormack, 2018) A megállapodás nélküli Brexit ily módon nemcsak gazdasági szempontból tűnik minden érintett fél számára előnytelennek, hanem – és erről jóval kevesebb szó esik – a brit állam alkotmányos egysége számára is komoly veszélyekkel járna.

Felhasznált irodalom

APÁTI Anna Zita (2000): *A kettészakított sziget*. Pécs, Alexandra Kiadó.

ARATÓ Krisztina – KOLLER Boglárka (2015): *Európa utazása – integrációtörténet*.

Budapest, Gondolat Kiadó.

BARDON, Jonathan (2007): *A History of Ulster*. Belfast, The Blackstaff Press.

BBC History (1998): *Good Friday Agreement*. 10 April 1998. www.bbc.co.uk/history/events/good_friday_agreement (A letöltés dátuma: 2018. 10. 01.)

BBC News (2016): *EU referendum: Northern Ireland votes to remain*. 24 June 2016. www.bbc.co.uk/news/uk-northern-ireland-36614443 (A letöltés dátuma: 2018. 10. 01.)

BBC News (2017): *Arlene Foster: Brexit deal paper was a great shock for DUP*. 5 December 2017. www.bbc.co.uk/news/uk-northern-ireland-42236543 (A letöltés dátuma: 2018. 10. 01.)

BBC News (2018a): *Theresa May rejects EU's draft option for Northern Ireland*. 28 February 2018. www.bbc.co.uk/news/uk-politics-43224785 (A letöltés dátuma: 2018. 10. 01.)

BBC News (2018b): *Government scrapes through Customs Bill votes*. 17 July 2018. www.bbc.co.uk/news/uk-politics-44854597 (A letöltés dátuma: 2018. 10. 01.)

BBC News (2018c): *Brexit: Raab and Barnier claim progress but no Irish breakthrough*. 31 August 2018. www.bbc.com/news/uk-politics-45363827 (A letöltés dátuma: 2018. 10. 01.)

BBC News (2018d): *Brexit: May urges EU leaders to consider 'serious' UK plans*. 20 September 2018. www.bbc.com/news/uk-politics-45578047 (A letöltés dátuma: 2018. 10. 01.)

BBC News (2018e): *Donald Tusk: Theresa May's Brexit trade plan won't work*. 20 September 2018. www.bbc.com/news/uk-politics-45586010 (A letöltés dátuma: 2018. 10. 01.)

BBC News (2018f): *'No optimism' for summit breakthrough, says Donald Tusk*. 16 October 2018. www.bbc.com/news/uk-politics-45871254 (A letöltés dátuma: 2018. 10. 01.)

BÖRÖCZ József (2002): A határ: társadalmi tény. *Replika*, 47–48. sz. 133–142.

CAMPBELL, John (2017): *EU 'Barnier will, work to avoid' Brexit hard border*. 11 May 2017. www.bbc.co.uk/news/world-europe-39873618 (A letöltés dátuma: 2018. 10. 01.)

¹⁷ A népszavazásra a nagypénteki egyezmény jogi lehetőséget biztosít. És ne felejtsük el, hogy a magasabb születési arányszámuk miatt a katolikusok már a 2020-as évek felében többségbe kerülhetnek Észak-Írországban.

- CAMPBELL, John (2018): *Q and A: The Irish border Brexit backstop*. 17 July 2018. www.bbc.co.uk/news/uk-northern-ireland-politics-44615404 (A letöltés dátuma: 2018. 10. 01.)
- COOGAN, Time Pat (2002): *The Troubles: Ireland's Ordeal 1966–1996 and the Search for Peace*. New York, St. Martin's Griffin.
- EGEDY Gergely (2007): A brit identitás felbomlása. *Századvég*, 12. évf. 45. sz. 99–121.
- EGEDY Gergely (2016): Nagy-Britannia válaszüton: „kemény” vagy „puha” Brexit?. *Magyar Szemle*, 25. évf. 7–8. sz. 6–13.
- EGEDY Gergely – GÁLIK Zoltán (2017): *Nagy-Britannia és az európai integráció*. Budapest, L'Harmattan.
- European Commission (2017): *Joint Report*. 8 December 2017, https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/joint_report.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 10. 01.)
- European Commission (2018): *Draft Withdrawal Agreement*. 28 February 2018, https://ec.europa.eu/commission/publications/draft-agreement-withdrawal-united-kingdom-great-britain-and-northern-ireland-european-union-and-european-atomic-energy-community-0_en (A letöltés dátuma: 2018. 10. 01.)
- European Council (2018): *European Council (Art.50) Meeting (29 June 2018) Conclusions*. www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2018/06/29/20180629-euco-conclusions-art-50/ (A letöltés dátuma: 2018. 10. 01.)
- European Parliament, Think Tank (2017): *Outcome of the Meetings of EU Leaders of 14-15 December 2017*. [www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_BRI\(2018\)611026](http://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_BRI(2018)611026) (A letöltés dátuma: 2018. 10. 01.)
- FINN, Christina: *So what now? Theresa May rejects the EU's Brexit Backstop, saying it would create a border in the UK* *The Journal*. 20 July 2018. www.thejournal.ie/theresa-may-belfast-speech-4138148-Jul2018/ (A letöltés dátuma: 2018. 10. 01.)
- Government of Ireland Act, 1920. www.legislation.gov.uk/ukpga/1920/67/pdfs/ukpga_19200067_en.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 10. 01.)
- Gov. UK (1985): *Treaty Series No. 62. Agreement between the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Government of the Republic of Ireland*. Hillsborough, 15 November 1985. treaties.fco.gov.uk/docs/pdf/1985/TS0062.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 10. 01.)
- Gov. UK (1993): *Joint Declaration of 15 December 1993*. Downing St. Declaration. www.dfa.ie/media/dfa/alldfawebstemedial/ourrolesandpolicies/northernireland/peace-process-joint-declaration-1993-1.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 10. 01.)
- Gov. UK (2018a): *PM speech on our future economic partnership with the European Union*. 2 March 2018. www.gov.uk/government/speeches/pm-speech-on-our-future-economic-partnership-with-the-european-union (A letöltés dátuma: 2018. 10. 01.)
- Gov. UK (2018b): *Statement from H.M. Government*. Chequers, 6 July 2018. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/723460/CHEQUERS_STATEMENT_-_FINAL.PDF (A letöltés dátuma: 2018. 10. 01.)

- Gov. UK (2018c): *PM Belfast Speech*. 20 July 2018. www.gov.uk/government/speeches/pm-belfast-speech-20-july-2018 (A letöltés dátuma: 2018. 10. 01.)
- GRAHAM, David (2017): *The strange friendship of Martin McGuinness and Ian Paisley*. www.theatlantic.com/international/archive/2017/03/martin-mcguinness-ian-paisley/520257/ (A letöltés dátuma: 2018. 10. 01.)
- HAYWARD, Katy (2017): *The Irish Border and Brexit: An Explainer, Parts I and II*. Queens University Belfast, January 2017. www.qub.ac.uk/brexit/Brexitfilestore/Fileupload,737794,en (A letöltés dátuma: 2018. 10. 01.)
- HALÁSZ Iván (2018): Az állam összetevői. In HALÁSZ Iván szerk.: *Alkotmányjog*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó.
- KOLLER Boglárka (2006): *Nemzet, identitás és politika Európában*. Budapest, L'Harmattan–ZSKF.
- KŐSZEGHY Anna (2014): The „Smiling Public Man”: W.B. Yeats as Senator of the Irish Free State. *Öt Kontinens*, 2013/1 (2014).
- MARR, Andrew (2008): *A History of Modern Britain*. London, Pan Books (Macmillan).
- MCCORMACK, Jayne (2018): *Brexit, the Irish border and the „battle for the union”*. www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-45864218 (A letöltés dátuma: 2018. 10. 01.)
- MERRICK, Rob (2018): *Boris Johnson launches extraordinary attack on Theresa May's 'crazy' customs partnership proposal*. www.independent.co.uk/news/uk/politics/brexit-boris-johnson-customs-partnership-theresa-may-cabinet-crazy-proposals-a8340681.html (A letöltés dátuma: 2018. 10. 01.)
- SKOUTARIS, Nikos (2018): *Backstop option for Irish border after Brexit – the difference between EU and UK proposals explained*. <https://theconversation.com/backstop-option-for-irish-border-after-brexit-the-difference-between-eu-and-uk-proposals-explained-97963> (A letöltés dátuma: 2018. 10. 01.)
- TAYLOR, A. J. P. (1976): *English History between 1914 and 1945*. Oxford, Oxford University Press.
- The Telegraph (2018): *Angela Merkel says Ireland has her 'full support' on Brexit border issue*. 20 March 2018. www.telegraph.co.uk/politics/2018/03/20/angela-merkel-says-ireland-has-full-support-brexit-border-issue/ (A letöltés dátuma: 2018. 10. 01.)
- WALKER, Peter (2018): *What the cabinet has agreed at Chequers Brexit meeting*. www.theguardian.com/politics/2018/jul/06/what-the-cabinet-has-agreed-at-chequers-brexit-meeting (A letöltés dátuma: 2018. 10. 01.)
- WATSON, Tori (2018): *Brexit could 're-ignite conflict' in Northern Ireland*. www.bbc.co.uk/news/uk-northern-ireland-45513462 (A letöltés dátuma: 2018. 10. 01.)

